

مبانی پرداخت دیه از بیت‌المال

حسینعلی بای*
فقه‌حقوق

چکیده

ادله و براهین مختلفی در توجیه و تفسیر پرداخت دیه از بیت‌المال که از مصادیق روشن مسئولیت ناشی از عمل غیر است، بیان شده است. مهم‌ترین مبانی این مسئولیت در متون روایی و فقهی، قاعده «لایبطل دم امری مسلم» یا هدر نرفتن خون مسلمان، شناخته شده است. قاعده «الضمان بالخراج» یا تلازم بین انتفاع از نتایج یک شیء با پرداخت خسارات به وجود آمده از طرف آن، را می‌توان مبانی دیگری برای مسئولیت بیت‌المال بر شمرد که مورد تصریح روایات قرار گرفته است.

قصور حکومت در ایفای وظایف خویش که منجر به بروز حادثه و جنایتی شده و وجود برخی از ملاحظات اجتماعی، سیاسی و عاطفی، از دیگر مبانی مسئولیت بیت‌المال در پرداخت دیه است.

واژگان کلیدی: بیت‌المال، پرداخت دیه، قاعده لایبطل، قاعده الضمان بالخراج، مسئولیت بیت‌المال،

قصور حکومت.

مقدمه

* کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، پژوهشگر.

اول. پایمال نشدن خون مسلمان

(:)

(:).

()

(: : :)

٦٧

فهرست حقوق

()

بیت المال

:
»: ()
(: : :) «
()
« » « »
(: :) .
() »:
:
»:
: : :) «
(:

() : .
 »:
 : :) «.
 (:
 : () .
 () () »:
 : :) «. :
 (:
 : () : .
 »:
 :) «. ()
 (: : —
 ...»:
 () .
 :) «. »: ()
 (: :
 () : .

۶۸
 فقه حقوق

(: :) «.

* اعم از این که شهادت دهند وی حین ارتکاب قتل عاقل نبوده و یا دربارهٔ عاقل یا مجنون بودن او اظهار نظری نکنند.

دامنة قاعدة لا يبطل

« () »

« » « »

٦٩

فقد حقوق

« »

« »

» « » :

« » «

« »

» : ()

(:) «

(:) « » : ()

:

:

: () :

» :

(:) «

بيت المال

: : .)

« » (:

() () .

« »:

(: :)

« »

() () .

: () «. »:

(:)«. () () »

« »

: : :)

(:)

« »

:

:).

(: :

: :

)

(...

« »()

(:).

« » .

(:) .

۷۲

فقه حقوق

« »

()

»

* «

« »

»

* عبارت مزبور که به صورت یک قاعده درآمده است، بدین معناست که شخص جانی بیشتر از جانش مورد مجازات قرار نمی‌گیرد. مورد این قاعده در جایی است که زنی مردی را به قتل رسانده و یا مردی چند نفر را کشته باشد. با توجه به مفاد این قاعده، اولیای دم تنها حق قصاص قاتل را دارند، اما حق گرفتن دیه بقیه افراد را از جانی ندارند. این قاعده در موارد مشابه نیز کاربرد دارد و روایات متعددی بر آن دلالت می‌کند. (ر.ک: طوسی، ۱۳۹۰، ۴: ۲۶۷)

: :) «

(:

« »

۷۳

فهرست حقوق

(: :)

«لا یطل دم امرء مسلم»

: : :) .

:

(... :

*

بیت المال

« »

دوم. قصور حکومت در ایجاد نظم

...

* مقصود از بستگان قاتل که در روایت با تعبیر «الاقرب فالاقرب» آمده است، مطابق نظریه تحقیق همان عاقله قاتل است که به نحو «الاقرب فالاقرب» ضامن اند. (ر.ک: طوسی، ۱۳۹۰، ۴: ۲۶۲؛ حر عاملی، ۱۴۱۲، ۲۹: ۳۹۵ و ۳۹۶؛ محقق حلی، ۱۴۱۲، ۳: ۳۶۵؛ نجفی، ۱۳۶۷، ۴۳: ۴۱۴)

()

۷۴

فقه حقوق

(:) .

« » « »

* « »

« »

« »

()

* اینکه آیا «قاعده لایبطل» در مورد خون غیرمسلمان نیز شمول دارد یا خیر، موضوعی است که بحث از آن مجال دیگری می‌طلبد. در اینجا به همین مقدار بسنده می‌شود که هر چند قرائنی مبنی بر شمول «قاعده لایبطل» در مورد دماء غیرمسلمین وجود دارد، لکن از آنجا که در بسیاری از تعابیر صحیح السند روایی عبارت «لایبطل دم امری مسلم» آمده است و از سوی دیگر پرداخت دیه از بیت‌المال استثنا و خلاف اصل است، بنابراین شمولیت نداشتن قاعده مزبور در مورد خون شهروندان غیرمسلمان، صحیح به نظر می‌رسد.

« »

« »

« »

۷۵

فہمحق

سوم. مصالح اجتماعی و اعتقادی

(:)

بیت المال

/ :)

(: :

()

()

*

)

(

:

۷۶

()

فقه حقوق

:

() :

** :

:

()

(:) .

* روشن است که هر توهین به مقدساتی مستوجب مرگ نیست، مگر آنکه از مصادیق ساب النبی باشد و یا منجر به ارتداد توهین کننده گردد. به نظر می‌رسد قتل‌های خودسرانه‌ای که به انگیزه‌های دینی صورت می‌گیرد، به اعتبار حاکمیت و عدم حاکمیت نظام اسلامی به دو صورت متصور است.

** در صورت استقرار نظام اسلامی، هر گاه قاتل مهدورالدم بودن مقتول را ثابت نماید، از قصاص و پرداخت دیه معارف خواهد شد، لکن اگر نتواند مهدورالدم بودن مقتول را به اثبات برساند، ولی بر دادگاه روشن گردد که قاتل با اعتقاد به اینکه مقتول مهدورالدم است، او را به قتل رسانده است، تنها به پرداخت دیه محکوم خواهد شد. حکم به پرداخت دیه به جای قصاص، امتیازی است برای شخصی که اعتقاداتش او را به ارتکاب قتل واداشته است. تبصره سوم ماده ۲۹۵ قانون مجازات اسلامی در همین زمینه، تنظیم شده است.

()

() »:

(:)«.

(: : : .) .

٧٧

فقد حقوق

:

...

بيت المال

(:) .

« »

: (: .) .

(: : :

« » () ()

: . « » () () ()

« »

»

«

« »

« »

چهارم. مبانی دیگر

« » « » :

« »

۱. جهات عاطفی

۷۹
فهرست حقوق

بیت المال

۲. قاعدة «الضمان بالخراج»

«كل من له الغنم فعليه الغرم» «التلازم بین التماء و

الدرك»

() .
: (: :
* () » : () .

* ابن ملاءنه، فرزندی است که پدر با اجرای مراسم لعان، انتساب او را به خود نفی کرده است.

(: :)« []

:

) ()
()

(:)

۸۰

()

فقه حقوق

»:

(:)«

: ()

»:

(:)«

(: :) .

« » « »

« »

« » .

۳. جنبه‌های سیاسی

۸۱
فهرست حقوق

:) .

(: :

:

(

)

(

(

بیت المال

:

(

» : ()

(:) «.

(:)

« »

۸۲

فقه حقوق

« »

« »

()

*

**

« »

...

نتیجه

:

* ر.ک: به روایات مذکور در گفتار اول.

** هر گاه کافر ذمی معسر مرتکب قتل خطایی مسلمان می شود، هر دو مبنا وجود دارد، اما اگر کافر ذمی معسر مرتکب قتل خطایی کافر دیگری شود، این مورد از شمول «قاعده لایبطل» خارج است. در بسیاری از موارد نیز فقط «قاعده لایبطل» جاری است، مانند فرار قاتل در عمد و شبه عمد.

٨٣
فقد حقوق

بيت المال

« »

« »
« »
« »

« »
« »

...

منابع

شرح قانون مجازات اسلامى	٨٤
السرائر	فقه حقيقى
المهذب	
ة غنية النزوع	
المهذب البارع	
مجمع الفائدة و البرهان	
بلغة الفقيه	
لشيعة	
الفقه	
الكافى فى الفقه	مكتبة
مبانى تكملة المنهاج	
كتاب القصاص	
الدروس الشرعية	
الروضة البهية	
مسالك الافهام	
علل الشرائع	ية

من لا يحضره الفقيه

رياض المسائل

النهاية

مئة

الاستبصار

الخلاف

مكتبة المرتضوية

المبسوط

٨٥

مئة

تهذيب الاحكام

فهرست

مختلف الشيعة

قواعد الاحكام

ديه

كشف الرموز

كشف اللثام

الجامع المقاصد في شرح القواعد

مئة

الفروع من الكافي

گنجینه استفتائات قضایی ()

سنة

بحار الانوار

()

نکت النہایة

مئة قاعدة فقهية

بیت المال

دعائم الاسلام

المقنعة

مستدرک الوسائل

جواهر الكلام

مئة

الجامع للشرائع

٨٤

فقه حنفی

—